

Recenzijos

Juozas SKIRIUS

Nauja knyga apie pokario užsienio lietuvių kovas už tėvynės nepriklausomybę

Juozas Banionis. *Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975. Istorinė apžvalga*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2010.

Per paskutinį 20 metų laikotarpį aki-vaizdžiai išaugo istorikų ir visuomenės susidomėjimas Lietuvos pokario problemomis.

Viena iš tų problemų – tai lietuvių išėvija ir jos darbai. Ne paslaptis, kad susidomėjimą skatina ne-
nutrūkstanta naujųjų emigrantų banga iš šių dienų Lietuvos. *Amerikos lietuvių tarybos, Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto, Pasaulio lietuvių bendruomenės* ir kitų užsienio lietuvių organizacijų veiklos klausimais lietuviškuose leidiniuose pasirodo vis daugiau tyrinėjimų ir svarstymų;

skelbiami iki tol mums nežinomi archyviniai dokumentai; istorikai senoje spaudoje randa minėtų organizacijų veikėjų atsiminimų, plačiau naudojasi veikėjų biografine medžiaga ir pan. Tai patvirtina naujausioje Lietuvos istoriografijoje per pastarąjį dešimtmetį išėvijos istorijos įvairiais klausimais fiksuojami atlikti tyrimai: apgintos disertacijos, jų pagrindu parengtos monografijos

ir parašytos studijos¹, jei nekalbėsime apie gausiai parašytus straipsnius, perskaitytus pranešimus konferencijose.

Knygos autorius Juozas Banionis – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus pedagoginio universiteto docentas, LGGRTC Istorinių tyrimų programų skyriaus vyresnysis specialistas. Jo parengtas darbas, – tai savotiška pradžia jau paskelbtos knygos *Lietuvos laisvės byla Vakaruose 1975–1990. Istorinė apžvalga*, Vilnius, 2002. Teisingiau būtų sakyti, kad J. Banionis grįžo prie Lietu-

vos laisvinimo Vakaruose ištakų. Užbėgant į priekį būtina pabrėžti, kad ši naujoji autoriaus knyga, jei vertinsime kokybės požiūriu, svaresnė už minėtą pirmąją. Tai rodytų autoriaus geresnį pasirengimą ir jo, kaip mokslininko, kvalifikacijos išaugimą. Dalis naujos knygos teksto jau yra pasiekusi skaitytoją. Besidomintys išėvijos problematika žino, kad J. Banionis buvo paskelbęs penkis

straipsnius žurnalo *Genocidas ir rezistencija* numeriuose 2004–2009 metais. Jis pats, apibūdindamas savo tyrimų rezultatus, įvadinėje dalyje pažymi, kad „šis darbas yra pirmas bandymas aprėpti ir apibendrinti visų pagrindinių Lietuvos laisvinimo procese dalyvavusių organizacijų – ALT, VLIK, LLK ir PLB – darbą viename veikale“ (p. 25). Kartu tai lyg perspėjimas galimiems kritikams, kurie bandytų ieškoti autoriaus gilesnių išvalgų aptariant organizacijų kūrimąsi, funkcionavimą ir tarpusavio bendradarbiavimą. Be to, tenka pripažinti, kad iki šiol mes dar neturėjome apibendrinto istorinio veikalo apie lietuvių emigrantų politinę veiklą 1940–1975 m. siekiant Lietuvos nepriklausomybės. Taigi prieš mus savotiškas „akademiniškas vadovėlis“, skirtas nuosekliai išeivijos kovai dėl Lietuvos nepriklausomybės nušviesti.

Knygos turinį, be plačios pratarmės, sudaro keturios dalys, išvados, gausūs priedai (36 dokumentai ir 4 lentelės, kuriose fiksuoti pagrindiniai svarbiausių organizacijų veiklos faktai), šaltinių ir literatūros sąrašai, rodyklės. Visas knygos tekstas suskirstytas chronologiniu principu, siekiant dešimtmečiais nušviesti pagrindinių išeivijos organizacijų veiklą. Toks struktūros pasirinkimas visiškai natūraliai autorių įpareigojo pirmiausia apžvelgti organizacijų politinės veiklos istorijas ir išryškinti prioritetinius siekius tam tikrais laikotarpiais, tačiau apsunkino bandymą įsigilinti į kylančias organizacijų viduje diskusijas, nesutarimus, net ir priešpriešas aptariant veiklos ir bendradarbiavimo tarp organizacijų metodus, tobulinant strateginius uždavinius.

Pirmoje dalyje *Lietuvos laisvinimas XX a. penktame dešimtmetyje: akcijos kilimas ir aktyvėjimas* (p. 35–122) autorius aptaria svarbiausių organizacijų – ALT, VLIK, PLB – susikūrimą, jų tikslus, pirmuosius tarpusavio ryšius (keitimasis informacija ir atstovų susitikimai) ir atsiradusią būtinybę savo veiklą derinti. Tai skatino 1940 metais Lietuvai įvy-

kusi katastrofa – okupacija ir valstybingumo panaikinimas. Tai buvo svarbiausia priežastis senajai lietuvių išeivijai ir iš Lietuvos pasitraukusiems į Vokietiją lietuviams pradėti kovą dėl nepriklausomybės atkūrimo. Šioje dalyje taip pat aprašomi lietuvių ryšiai su kitų tautų, ypač latvių ir estų, išeiviais.

Antroje dalyje *XX a. šeštojo dešimtmečio Lietuvos laisvinimo Vakaruose idėjos ir darbai* (p. 123–212) organizacijų veikla jau aptariama tarptautiniame kontekste. Autorius kreipia dėmesį į JAV kongresmeno Ch. J. Kersteno komiteto veiklą, į VLIK pastangas apeliuoti į Jungtines Tautas; aptaria sukurto *Lietuvos laisvės komiteto* tikslus, jo veiklą *Pavergtų Europos tautų asamblėjoje* (PETA). Vėliau LLK drauge su latviais ir estais sudarė *Baltijos valstybių laisvės tarybą*. Tuo laikotarpiu lietuviai DP iš Vokietijos išplinta po daugelį pasaulio šalių, ten pradeda formuotis lietuvių bendruomenės. 1958 m. jos susijungė į *Pasaulio lietuvių bendruomenę*, kuri, anot autoriaus, „išreiškė norą imtis ir politinės veiklos, pripažino Lietuvos laisvinimo veiksmų vienybės svarbą, pritarė VLIK vadovaujamam vaidmeniui laisvinimo procese“.

Trečioje dalyje *Lietuvos laisvinimo sąjūdis Vakaruose XX a. septintajame dešimtmetyje: telkėsi naujoji karta* (p. 213–288) aptariama išeivijos politinė veikla, anot autoriaus, sudėtingoje ir Lietuvos laisvės bylai nepalankioje tarptautinėje padėtyje, kurią lėmė JAV ir TSRS bendradarbiavimas. Tuo laikotarpiu VLIK nesėkmingai mėgino sujungti organizacijas į vieną centrą, nes buvo siekiama energingiau kovoti su komunistų vykdoma kolonizacija Lietuvoje, demaskuoti rusinimo politiką, reikalauti Lietuvai laisvo apsisprendimo teisės. Nepaisant VLIK nesėkmės, 1964 m. visos organizacijos skelbė sieksiančios sujungti savo laisvinimo jėgas bendram darbui. Reikia pasakyti, kad svarbiais bendrais klausimais jos prieidavo prie susitarimo. Lietuvių, latvių ir estų išeivių organizacijos stiprino ryšius ir aktyviai kūrė bendrus junginius: buvo su-

kurtas *Jungtinis Amerikos baltų tautinis komitetas*, bendra baltų jaunimo organizacija BATUN, vėliau *Pasaulio baltų santalka*.

Ketvirta dalis *Lietuvos laisvinimas Vakaruose įsigalint detanto politikai 1970–1975 m.* (p. 289–336) apima trumpą laikotarpį, kuriam būdingas tarptautinės įtampos tarp Rytų ir Vakarų mažėjimas, istoriografijoje įvardijamas prancūziška *detante* sąvoka. O Lietuvoje šiuo laikotarpiu aiškiai pastebimas ryžtingesnis laisvės siekis (jūreivis Simas Kudirka, Romas Kalanta, *Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos* pasirodymas, Brazinskių ir Simokaičių pastangos pabėgti iš Lietuvos ir pan.). Knygos pabaigą vainikuoja 1975 m. rugpjūčio 1 d. Helsinkyje pasirašytas tarptautinis dokumentas – baigiamasis aktas, į kurį buvo įtrauktas žmogaus teisių ir prigimtinių laisvių apsaugos principas. Nors prasidėjęs Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos Helsinkyje procesas, siekęs įtvirtinti Europos *status quo* ir skatinęs Rytų ir Vakarų bendradarbiavimą, anot autoriaus, „nežadėjo esminių Lietuvos laisvės bylos pokyčių, tačiau jis suaktyvino laisvąją lietuvią, o jos politinės organizacijos plačiau atskleidė sovietų okupuotų Baltijos šalių būklę“ (p. 330).

Knygos tekstas parengtas nuosekliai ir gana kruopščiai. Gausybė surinktos faktinės medžiagos visai neklaidina skaitytojo, nes pats autoriaus, panaudodamas aprašomąjį metodą, padeda skaitytojui susikurti svarbiausių išėivijos organizacijų veiklos vaizdinius. Skaitytojui susigaudyti padės ne tik asmenvardžių ir organizacijų rodyklės, bet ir originalus priedas *Lietuvos laisvinimo organizacijų Vakaruose politinės veiklos santrauka* (p. 429–438), kuriame chronologiškai išskiriami ALT, VLIK, PLB ir LLK svarbiausi (autoriaus nuomone) įvykiai, reikšmingi ne tik pačiai organizacijai, bet ir Lietuvos laisvinimui.

J. Banionis darbe panaudojo nemažą kiekį dokumentinės medžiagos iš *Lietuvos cen-*

trinio valstybės archyvo (f. 648 – Lietuvos pasiuntinybė Londone, f. 656 – Lietuvos pasiuntinybė Vašingtone bei f. 658 – Lietuvos generalinis konsulatų Niujorke), taip pat ir iš *Lietuvos ypatingojo archyvo*; rėmėsi skelbtais dokumentais ir atsiminimais. Jie mums atskleidžia detalesnį ir šiek tiek nuodugnesnį ALT, VLIK, PLB ir kitų organizacijų veiklos 1940–1975 metais vaizdą nei iki tol žinomas. Tačiau rašant apie išėivijos organizacijų veiklą nepakanka dokumentinės medžiagos iš minėtų fondų, nes čia sukaupta medžiaga yra ribota, nepajėgi išsamiau atspindėti autorius tyrinėjamų procesų. Autoriui norint objektyviau iširti ir nušviesti savo iškeltą tikslą, reikėjo pasinaudoti sukaupta didžiule medžiaga užsienio lietuvių archyvuose, kaip antai *Pasaulio lietuvių archyve* Čikagoje, *Amerikos lietuvių kultūros archyve* Putname, *S. Balzeko lietuvių kultūros muziejuje* Čikagoje, *Kanados lietuvių muziejuje-archyve* Toronte ir pan. Be to, yra atvežtas nemažas kiekis išėivijos dokumentų į Vytauto Didžiojo universiteto *Lietuvių išėivijos instituto* archyvą (B. Kviklio kolekcija, B. Railos, V. Rastenio ir kitų fondai) bei Klaipėdos universiteto biblioteką (JAV lietuvių kolekcininko K. Pemkaus archyvas). Šiuose archyvuose saugomi išėivijos minėtų organizacijų ir jų veikėjų gerai sukomplektuoti dokumentai (pavyzdžiui, *Pasaulio lietuvių archyve* Čikagoje yra ALT, L. Šimučio, Vokietijos lietuvių (DP), PLB fondai), kurie gali padėti tyrinėtojui nuosekliai atskleisti ne tik tų organizacijų veiklos nuopelnus, bet ir iškilusias tarpusavio problemas, geriau išryškinti padarytas klaidas, kurių išėivija neišvengė ir apie kurias būtina kalbėti. Be to, nepaisant dokumentų ribotumo, J. Banionis kažkodėl nepasidomėjo Centriniam archyve jam lengvai prieinama Lietuvos konsulato Čikagoje (f. 663) ir S. Lozoraičio (f. 668) fonduose sukaupta daugiau ar mažiau jam reikalinga medžiaga, kuri kažkiek būtų kompensavusi sunkiai autoriui pasiekiamus išėivijos archyvus.

Plačiau pasinaudojęs šaltiniais, autorius, reikia manyti, būtų atkreipęs dėmesį į įtakingų JAV valdžios sluoksniuose Amerikos lietuvių tautininkų organizacijų – *Lietuvai vaduoti sąjungos* ir *Amerikos lietuvių misijos* – veiklą, taip pat nukreiptą Lietuvai laisvinti². Tai skausmingas reiškinys ALT, nuo kurios 1941 metais atskilę tautininkai savarankiškai veikė iki 1948 metų (sugrįžimas į ALT)³. O ir vėliau dėl bendro veikimo buvo trintis tarp katalikų, tautininkų ir socialistų. Reikėjo pasinaudoti istorikės Daivos Simanavičiūtės straipsniais, skirtais PLB istorijai, ypač jos 2008 metais apginta disertacija⁴. Istorikės tyrimuose išryškinti PLB ryšiai su VLIK ir ALT, taip pat iškilusios problemos, iš kurių, kaip mums atrodo, svarbi knygos autoriui – tai ALT kritiškas požiūris į JAV lietuvių bendruomenės kūrimą ir vėlesni ryšiai su ja⁵. Knygos kokybė tikrai nebūtų sumenkusi, jei autorius būtų plačiau aptaręs *Lietuvos diplomatinės tarnybos* vadovo Stasio Lozoraičio statusą („šefo“ titulą) ir jo vietą palaikant santykius su minimų organizacijų, ypač VLIK, vadovybėmis; išryškinęs kliūtis, kurios realiai trukdė bendrai lietuvių Vakaruose laisvinimo veiklai.

Skaitant knygos *Pratarmę*, pastebimas keistas naudotos literatūros skirstymas. Autorius nurodo atskirą literatūros grupę – „laisvinimo organizacijų veikėjų atsiminimai ar jų pagrindu parašytos knygos, kurių autoriai ar sudarytojai – M. Krupavičius, Juozas B. Končius, V. Sidzikauskas, Juozas Kęstutis Valiūnas, Jonas Aničas, Vidmantas Valiušaitis, Rimantas Morkvėnas ir kt.“ (p. 29). Atsiminimai ir to meto veikėjų darbai – tai, be jokių kalbų, šaltinių grupė. Taigi būtina memuarus, raštų ir laiškų rinkinius, to meto veikėjų straipsnius spaudoje atriboti nuo tyrinėjimų. Be to, tokių rašytojų, kaip Jonas Aničas, visiškai paviršutiniški darbai neturėtų būti iškeliami, bet kritiškiau vertinami. Ir apskritai *Įvade* labai trūksta kritinės istoriografijos ir šaltinių apžvalgos,

juo labiau kad autorius surinko ir panaudojo tikrai nemažą kiekį skelbtų tyrinėjimų ir naujų archyvinių faktų.

Įspūdingai atrodo darbo išvadų kiekis – 37 išvados (p. 337–345). Tai savotiškai turi iliustruoti atliktą didžiulį darbą ir pasiektus naujus rezultatus. Pirmu atveju galima sutikti, bet antruoju tenka šiek tiek suabejoti, nes dalies išvadų teoriniai apibendrinimai daugiau ar mažiau jau yra žinomi ir suformuoti ankstesnių tyrinėtojų. Be to, pateiktose išvadose yra pasikartojimų (dėl turinio struktūros), todėl dalį jų buvo galima sujungti ir koncentruotai apibendrinti. Nuo to tikrai nebūtų nukentėję autoriaus pasiekti rezultatai. Norėtusi autorių pagirti už gausų iliustracijų skaičių, darbui suteikiantį žaismingumo, ir už dviejų santraukų – anglų ir rusų kalbomis – parengimą. Kodėl pagirti? Mes, Lietuva, esame tarp Rytų ir Vakarų. Tai Lietuvos istorikai privalo įvertinti. Ne paslaptis, kad mūsų istorikų atliekami tyrimai ir skelbiami darbai labai domina Rytų kaimynus. Jiems bent minimaliai turime sudaryti sąlygas susipažinti su naujausiais tyrinėjimais ir daryti tam tikrą poveikį jų tyrimams.

Dr. Juozo Banionio naujausias tyrimas – knyga *Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975 m.* – mums duoda pakankamai aiškų vaizdą, kas tuo metu darėsi išeivijos politinėje veikloje, kokius žingsnius atliko svarbiausios išeivių organizacijos, kokių pozicijų laikėsi didžiųjų Vakarų šalių vyriausybės Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo klausimu. Manau, kad būsime išeivijos tyrinėtojai jau nebeapsieis be šio kūrinio. Mat aprašomų užsienio lietuvių organizacijų pasiekti rezultatai, nesėkmės, padarytos klaidos, ryškinamos veikėjų ambicijos, manyčiau, skatins kitus tyrinėtojus ateityje skvarbiau pažvelgti į minimas organizacijas ir jų veikimą. Ši knyga, kaip istorinė apžvalga, turėtų sudominti ir platesnį skaitytoją ne tik Lietuvoje, bet ir išeivijoje.

Nuorodos

1. *Lietuvių išėivijos knygos (1945–1992)*, Vilnius, 1993; Liekis Alg. *Nenugalėtoji Lietuva*, Vilnius, 2002, t. 6; Banionis J. *Lietuvos laisvės byla Vakaruose, 1975–1990*, Vilnius: LGGRTC, 2002; Dapkutė D. *Lietuvių išėivijos liberaliosios srovės genezė*, Vilnius, 2002; Saldukas L. *Lithuanian Diaspora*, Vilnius: Vaga, 2002; *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*, sud. Vitalija Stravinskienė, Vilnius: Artlora, 2004; Liekis Alg. *Lietuvis Amerikoje*, Vilnius, 2005, t. 3; Aleksandravičius E. Išėivija ir Lietuvos užsienio politikos uždaviniai, *Oikos: Lietuvių emigracijos ir diasporos studijos*, Vilnius: Versus aureus, 2006, nr. 1, p. 11–17; Simanavičiūtė D. *Pasaulio lietuvių bendruomenės raida XX a. 5–8 dešimtmečiuose*. Daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Kaunas, 2008; Bučinskytė I. *Idealų vedami: ateitininkai išėivijoje XX amžiaus 5–7 dešimtmečiais*, Vilnius: Versus aureus, 2008; Janauskas G. Kongresinė akcija: JAV ir Kanados lietuvių politinis lobizmas XX amžiaus 6–9 dešimtmečiais, Vilnius: Versus aureus, 2009, ir kt.
2. *Tautinės minties keliu. Lietuvių tautininkijos istoriniai bruožai*. Redagavo Jonas Puzinas ir Jonas Pranas Palukaitis, Chicago, 1979, p. 280–286.
3. Skirius J. *Amerikos lietuvių tarybos veikla 1945–1948 metais: išėivijos pastangos dėl „Displaced Persons Act“ priėimimo*, Chicago, 2001, p. 75–80.
4. Simanavičiūtė D. *Pasaulio lietuvių bendruomenės raida XX a. 5–8 dešimtmečiuose. Daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, istorija (05H)*, Kaunas, 2008. – 194 p.
5. Ten pat, p. 46–58, 141–155.